
BERTÓK RÓZSA–BÉCSI ZSÓFIA

AZ ETIKAOKTATÁS KUTATÁSI HÁTTERE

Tanulmányunk néhány alaptézisre épül, ezek hivatottak általában jellemezni az etika oktatásának sajátosságait. Az oktatás kutatási hátterekkel bír, ezek már több mint egy évtizedre nyúlnak vissza. Az első és talán legfontosabb megállapításunk, amit a gyakorlat terén is bizonyítani tudunk: az etika oktatása nem hasonlítható semmilyen más tárgy oktatásához. Ennek a tézisnek a másik oldala szerint az etika minden más tantárgy oktatásától különbözik, és mint ilyen, nem tud semelyik tárgy oktatásának modelljére és/vagy módszertanára támaszkodni. A második alaptézisünk a tantárgy természetével kapcsolatos, jelesül az etika filozófiai diszciplína mivoltával. Ez a megállapítás és nyilván igazolása azért lényeges, mert ezek szerint a filozófiának a gyakorlati részét művelők jogosultak a tárgy oktatására, és ezzel kizáródnak azok a vélemények, melyek szerint az etikához mindenki ért. A filozófiatanítás tanári kompetenciáin túl az etika egészen más szemléletet és megvalósítást igényel a tanároktól. Az etika tanításához a gyakorlati filozófia eszmetörténetének ismeretén túl szükség van a problémákat és konfliktusokat megjeleníteni képes kompetenciákra is. Tehát, a gyakorlati filozófia gyakorlatát kell megvalósítani a tanórán, ami rendkívül igényes tanári munkát és kivételes módszertani felkészültséget igényel. A 21. századi iskolai oktatás nagy kihívások elé állított tanárai a gyakorlati jellegű prioritásokat a tanórákon szinte kizárólag a gyakorlattal és gyakorlatokkal, játékokkal, megjelenítéssel, demonstrációval, színházzal tudják elérni. Mindeközben a tanár aktiválni tudja az elmélet történeti háttérismereteit, és életre tudja kelteni a filozófiatörténet nagy személyiségeit és/vagy műveit a tanórán, aminek elengedhetetlen alapfeltétele ezek alapos ismerete. Talán egyetlen tantárgy oktatásánál sem érvényesül ennyire az a pedagógiai alapigazság, miszerint a tanár folyamatos készülése és tanulása az órai spontaneitásban kapja meg értékét.

Mivel etikatanár-képzés folyik a felsőoktatásban, az osztatlan szakpáros tanárképzésben, így kevésbé tolerálható az a szemlélet, ami megfelelő képesítés nélküli tanárokkal gyöngíti az oktatás színvonalát, és a „bárki ért hozzá” alapján, csak az óraterheléseket figyelembe véve osztja el az etikaórákat. Az etika és a szakpárok választási lehetőségei biztosítják az egyetemi képzés alapján a jövő tanárainak biztos helyét. A PTE tanárképzésében az etika mind bölcsészszakokkal (kivéve a kis szakokat, mint például a film), mind természettudományos szakokkal is fölvehető (például testnevelés, földrajz). A tantárgy különlegességét már maga a képzés is mutatja: nagyon jó hatással vannak a különböző tudományterületek szemlélete a hallgatókra, egyben nagy kihívások elé is állítja, és általában pozitívan motiválja őket. Az az alapvető tézisünk, mely szerint az etika

semmilyen más tárgy oktatására nem hasonlít, itt annyiban egészül ki, hogy minden más tárgyhoz valamilyen módon, valamilyen kérdéskörben, valamilyen részletében kapcsolódik. Az etika különlegességéhez hozzájárul annak kutatási háttere és kurrens témáinak hozzáférhetősége. A hatástörténeti összefüggések vizsgálataihoz a tanárok könnyen hozzáférhetnek, míg az etikátörténet anyagai szinte teljes mértékben a rendelkezésükre állnak. A legújabb kutatásoknak is az a jellemzője, hogy empíriákat közvetítenek, hátterükben pedig a cselekvések motivációinak összefüggéseit képesek megmutatni.

A fentiek alapján megfogalmazhatjuk az etika oktatójától elvárt követelményeket: ismerje a gyakorlati filozófia releváns anyagait; legyen képes az adott problematika korcsoport szerinti lebontására; legyen képes módszertani eszközökkel az oktatásban aktivitást elérni; legyen képes az oktatási anyagokat játékokban, tesztekben, próbákban közvetíteni. Mindezek ismeretében tudjon élményt adni és érzelmeket elérni a csoportmunkákban. Az élményadás minden tantárgynak követelménye lehetne, mert meggyőződésünk szerint matematikát is lehet élményalapon tanítani, ha kihívással, problematikákkal, megoldandó szituációkkal szembesítjük a diákokat, hajlandók ezeken dolgozni. Az etika oktatásának kifejezetten célja és egyben eszköze is lesz az érzelmekre való hatás és az érzelmek felszínre juttatása. Ehhez a célhoz elengedhetetlen feltétel a csoportmunkában való jelenlét, a csoportban való aktivitás és a diákoknak saját helyük definiálása a csoportdinamika folyamatai kapcsán. A csoportdinamika vizsgálatára használható és egyben hasznos térképeket lehet készíteni, ezek képesek megmutatni az egyes állapotokban a csoportbeli relációkat, és képesek föltérképezni a státuszokat és azok megváltozásával a diákok helyének és helyzetének változásait. Hosszabb távú mérésre is alkalmasak a csoportdinamikai térképek, melyek a relációanalíziseket ábrázolják, valamint egy következő állapotban viszonyok újabb minőségeit képesek megmutatni. Ha van lehetősége a tanárnak 4 évig követni a diákok osztálybeli kapcsolatait, akkor nagyon sok tapasztalatot szerezhet a státuszok megváltozásáról, a kapcsolatok minőségeinek megváltozásáról és egyáltalán az egész közösség formálódásáról.

Az elméletek lényegeinek megmutatására sokszor alkalmasabb és főként rövidebb egy példa, egy szituáció, egy eset, egy filmjelenet. Az etika témái a klasszikusoktól ismertek, s így adóttak, a feldolgozásuk nagy körültekintést igényel. Ha minden osztályban beszélünk például a lopásról, akkor ezt másként tesszük ötödik osztályban vagy az érettségi előtt álló 12.-ben. A tematikus órák nem direkt módon indulnak a téma megjelölésével, és nem feltétlenül az elméletének definícióival, hanem életszerűen és érdekesen. Ha meg kellene fogalmazni az etikaórák alapszabályát, ez is első helyeken köztük lenne: legyen érdekes és életszerű, ami a gyakorlati hasznosságot is természetesen hordozza.

Az etika oktatásának kutatói hátterét az jelentette, hogy közösen eltervezünk egy órát és kipróbáltuk az iskolában. Ami nem sikerült, azt kihagytuk. Azok az órák is sikerültek néha, amikhez eleinte nem fűztünk nagy reményeket, de az élet, az iskola, a diák eldöntötték a sorsukat. Megtapasztalhattuk, hogy

a kismértékű fantázia, az érdeklődés felkeltése, a tanulók érdekeltté tétele a téma feldolgozásában mindig jó motiváló erővel bírtak. Fontos üzenettel bírtak Aronson szavai a magyarországi iskolákról nyilatkozva: nálunk nem az amerikai konfliktusok (a fehér-fekete, a szegény-gazdag, a keleti-nyugati) jelentik a feszültségeket az iskolákban, hanem az unalom.¹ Az unatkozó gyerekek feltűnésre, színházra vágnak, s megcsinálják maguknak, ha nincs. Ezért rendetlenkednek, renitensek, vagy épp a tanárt verik, rugdossák. A renitencia felerősödésének, az empátia hiányának láttán változtatták meg a szociálpszichológia jeles, s világszerte ismer kutatói (Aronson, Zimbardo) módszertanukat. Arra a következtetésre jutottak: eddig a helytelen magatartás háttereit figyelték meg, amikkel nem kevés példát is adtak. A tételük szerint nem az ember rossz, csak rossz helyek, helyzetek vannak, s ehhez csak alkalmazkodnak. Megfordították a szemléletüket, s a Hősök tere² típusú kísérletek azt a célt tűzték ki, hogy megmutatják a jót, s ha csak a jót látják az emberek, a diákok, nem lesz a rossz alternatíva, mert föl sem merül. Lehetségesnek gondolják a mindennapiság hőseit látni minden helyes cselekedetben. Sokszor hatásosan működnek a szerepjátékok is, főleg, ha szerepcserére adnak alkalmat, hiszen a diákok így elmondják, milyen érzés volt pl. kiszolgáltatott helyzetben lenni, milyen érzés volt valakinek, aki rászorul, segíteni, milyen segítségre szorulni, milyen életet menteni. A szerepcserés játékokban az összehasonlítás lehetősége adott, s nagy tapasztalatokra lehet szert tenni egy hétköznapi etikaórán.

A tanár részéről a legnagyobb hőstett lemondani a nagy ötleteiről, amik nem jártak sikerrel. Így került néhány nagynak hitt ötletünk a szemetesbe. Néha az általunk jelentéktelennek mondott játékok arattak sikert. Mára már megtanultuk, hogy például a pletykáról szóló órát érdemes játékkal kezdeni, amit a felsőbb évesek maguk szerveznek meg, vezetnek le, és rendkívül élvezik és sok humorral játsszák. Így az óra témájának örökzöld voltát már nem kell bizonyítani, s főleg a klasszikusok (Szókratész, Arisztotelész, Epiktétosz) történeteinek, szövegeinek felidézése során természetesnek tartják azt is, hogy manapság doktori dolgozatok születnek e témában. Az emberi természet vizsgálatára az etika minden témájában lehetőség nyílik. A téma mai magyar kutatói világszerte elismerést kapnak. Csányi Vilmos etológus kutatásai (kutyás kísérletek, *Az ember természete* c. könyve) nélkül már nem boldogul a 21. századi pedagógia, s Freund Tamás eredményei (a vérszívó denevér, a tapadó penész) minden tanár számára segítenek megérteni a csoportban való érdemi jelenlét lényegét, a csoport nagyságának következményeit, az ellenőrizhetőséget, a bizalmat, az igazságosságot.

1 Elliot Aronson: A társas lény, valamint a Columbine után c. kötetek szerzője 2009-es budapesti előadásán ejtett szót a tanítási módszerekről, összehasonlításokat tett az amerikai és a magyarországi problémák között.

2 Philip Zimbardo kezdeményezésére létrejött projekt. Zimbardo célja, hogy egész országok mentalitására hatással legyen, és motiválja az embereket a társadalmi cselekvésre. A projekt eredeti elnevezése: Heroic Imagination Project, melynek magyar verziója a Hősök tere program. Magyarországon 2015 óta rendeznek előadásokat, workshopokat, tanári továbbképzéseket a program keretein belül.

Néha egy-egy példa rengeteg problémát, konfliktust hordoz. Freund Tamás előadásából kiderült – amit kísérleti eredményekkel támasztott alá –, hogy 35 főnél nagyobb csoporttal nem lehet intenzív kapcsolatot ápolni, sem telefonon, sem emailben, sem Facebookon. Az is ő volt, aki bement a Parlamentbe, és kérte a képviselőket, hogy segítsenek csökkenteni az iskolai tananyagot, mert ha nem társul élmény a bevitelhez, nem lesz eredményes a tanulás, s ha nem kíséri a számunkérést pozitív érzélem, nem jut a felszínre, s az iskolában a sok anyagtól nincs idő sem a befogadás élményét megélni, sem a teljesítés körülményeit megszervezni. A tanárokat az elvégzett és elvégezendő tananyag mennyisége hajtja/hajszolja. Az etikaórákat különösen terhelik ezek a követelmények. A tanár itt leginkább menedzser, aki elosztja a tudást, a szerepeket, a véleményeket, s ezekhez a diákok erőit használja, s nem a saját hitét, értékeit adja át. A tanár logisztikus, moderátor. A diákok aktivitásának értékelője, s nem a véleményük erőszakos megváltoztatója. Az etikatanár nem tolmács és mediátora a diákoknak, hanem a véleményük kifejtésének a biztosítója, a játékok, diskurzusok, disputák lehetőségeinek megszervezője.

Évek során kidolgoztunk olyan eszközöket, melyekkel tudunk erkölcsi szinteket mérni (próbák), konfliktusokat fel- és megoldani (mérleg, trade-off), önismeretre szert tenni (leporello), identitást vizsgálni (családfa), döntésekben gyakorlatot szerezni (döntésfa).

Az etika és a matematika közeli rokonok. A mérlegkészítésben nagy szerepet kap a kalkuláció, a rövid és hosszú távú számítások, a százalékos esélylatolgatás, az egyensúly, a közép megtalálása, a kooperáció és a verseny képleteinek megértése.

A biológiával való kapcsolata az etikának a családfakészítés és elemzés időszakában konkrétan is látszik: a genetikai összefüggések, a halmozódások felismerése, a statisztikai adatgyűjtés az életkorral, a nemek megoszlásával, gyerekek számával kapcsolatban. Általában etikából két szempontú családfát szoktunk elkészítésre javasolni. Az egyik téma az egészség/betegség, a másik a tehetség/hobbi/foglalkozás. Ezek összefüggéseiből sok következtetést lehet levonni az életmódra vonatkozóan is, mely adatok aztán elvezetnek a két másik meghatározó vizsgálati szempontunkhoz: a térhez és az időhöz. Látványosan lehet igazolni például a bányavidékek betegséghalmozódásait a helyekhez kapcsolódóan, illetve a háború következményeit az időpontok tükrében. Szép levezetések lehet tenni fordítva is: az ormánsági „egykezés” (mikor csak egy utód születik a családban) ideje a terület korlátozott elosztásának volt köszönhető: a rétek, a tavak, a szántók, a folyópart szűkülésével így oldották meg a gazdasági szinten maradás kérdését. Ezt kiegészíti a vallási szempontú területvizsgálat, melynek eredménye ugyanoda vezet: a protestánsok, főleg reformátusok a spórolással, a szerény fogyasztással inkább a felhalmozást, főleg a télire való veremlést, raktározást előbbre tartották a pillanatnyi fogyasztásnál. A szerénység, a kiszámítható jövő, a szorgos munka fölülírták az élvezeteket, a gazdagsággal való kérkedést. Ez az életvitel mintává is vált és követőkre talált. Az etikaórán lehetősége nyílik a tanárnak a földrajzi ismeretek föllevenítésére vagy

a térkép segítségével a területi demonstrációra. A természeti sajátosságok és az életmódbeli következmények felkeltik az érdeklődést a diákokban. Mindig izgalmas látni és láttatni azt, ami mögötte van. A térkép vagy akár a GPS ugyanolyan hasznos szemléltető eszköze az etikaórának, mint a földrajznak vagy a történelemnek. A családfa mutatta betegséghalmozódások szintén életmódbeli követelményekre utalnak, arra, hogy az egészségmegőrzés és a betegségmegelőzés milyen formái relevánsak a diákok adott korszakában. Itt kapcsolódik a szabadidős tevékenységekhez, a sporthoz, tömegsportokhoz, edzésprogramokhoz, versenyzéshez, testnevelésórákhoz a saját családfájuk elemzése az órán, vagy a következtetések összegyűjtése otthon. Volt példa arra is, hogy a családfa elkészítése hozta össze a családot. Végre beszélgettek egymással, és örültek a szülők/nagyszülők a gyerek kérdéseinek, ők pedig mesélhettek magukról. A digitális kor negatív tüneteit is próbálták ekkor orvosolni, mely épp a beszélgetések, meghitt kapcsolatok hiányától tesz mindenkit magányossá. Az etikanár elengedhetetlen feladata a korszak pszichés állapotáról és ezek kurrens kutatásairól tájékozódni. Korunk függőségei szinte mindenkire hatással vannak: a tanárra a diákok viselkedése miatt, a szülőkre maguk és a gyerekeik miatt. Egyre kevésbé lehet tudni a határokat a gépi játékok tekintetében, és egyre kevésbé tudja a szülő, mit tiltson és mit engedjen, mit bízson a gyerekére, és mitől óvja. Az is kérdéses, hogy vajon tárgyi és témabeli korlátokat állítson föl, vagy az idővel operáljon, és parancsoljon megálljt a parttalan, éjszakákba, hétvégékbe nyúló játékszenvedélynek. Az etikaórák tematikájába több oldalról is beletartozik az időbeosztás kérdése, a napi- és hetirend szerkesztése, a szabadidő fogalmának megvitatása, a sportolási szokások megbeszélése, a tehetségek felkutatása. A negatív példák jó alkalmat adnak a kritikák megfogalmazására, és a változtatással kapcsolatos tervek megfogalmazására. A másik/mások helytelen viselkedésében, kifogásolható életvezetésében könnyebb meglátni/láttatni az eltéréseket, mint a sajátunkban. Egy középiskolai etikaórán megterveztek a diákok egy utópiaállamot, mindent beállítottak, működési módokat, szabályokat rendeltek az intézményekhez, de döbbenet vettük észre a végén (a három csapat egymástól függetlenül tervezett), hogy mindegyikből hiányzik a szabadidős tevékenység és a sport. Ha az egész életüket nagy nyaralásként élik meg, akkor nincs szükség egyéb tevékenységre. Az identitásválság nagymértékű terjedését szépen példázza a fenti terv. Nincsenek határok az ünnepek és hétköznapiak között, nincsenek korlátok a tiltott és szabad között, nincsenek küszöbök a valóság és a fantázia ajtaján. Nincs értékes és értéktelen.

„Megszűnt ugyanis a határ állam (polisz) és természet között: az ember városa, amely valaha enkláv volt a nem emberi világban, kiterjeszkedik a földi természet egészére, és bitorolja a helyét. Eltűnt a különbség a mesterséges és a természetes között, a természetet elnyelte a mesterséges szférája...” (Lányi-Jávor p. 35.) Hans Jonas sorai *Az emberi cselekvés megváltozott természete* című írásából vannak, melyben kifejti: az új világnak új etikára van szüksége, mert a régi nem tudja betölteni már szerepét. Milyen volt a régi etika? 1. az emberen kívüli világgal való érintkezés etikailag semleges volt (uo. p. 29.), 2. alapvetően

antropocentrikus (uo.), 3. az ember entitását lényegileg állandónak tekintette (uo.), 4. a jó és a rossz csak rövid távon és közvetlen kapcsolatokban jelent meg, a célok az idő és a tér vonatkozásában is közel estek a cselekvőhöz. Az etika az „itt és most” dimenziójában élt.

Hans Jonas a globalizmus tereit a modern technikával hozta összefüggésbe és ez teljesen eltávolodott az Antigóné kórusa által megénekelt csodálatos embertől. A közvetlen környezettől egészen eltávolodott és megnövekedett felelősségi körök a felelősségnek is roppant módon kiterjesztették a dimenzióit. Az etikatanárnak a felelősség megváltozott határait ismernie kell, és megfelelő eszközökkel közvetíteni köteles a diákok felé. Azt a hatalmas felelősséget, mely például őket is érinti abban a pillanatban, mikor a világháló szereplői lesznek. Ezért szorgalmazza az emberi megváltozott természetéhez illő új etikát.

A szélsőséges és a végletesség jelenségei sem ritkák, így az etikaórák tematikájában mindenképpen érdemes demonstrálni például az étkezési szokásokkal kapcsolatos anomáliákat. Több játékfilm illetve dokumentumfilm készült tanító céllal. A tanár képes a diákokból empátiát és érzelmeket előhívni. Az étkezési szokások szoros összefüggést mutatnak az életmóddal, a végletes eltérések az átlagostól pedig komoly betegségeknek a tünetei. Sokszor a külsőnek a sporttal vagy a szerepléssel kapcsolatosak a végletes soványságot kívánó formái. A legutóbbi időkben a modellektől sem várják el a csontsovány alkatot, nagyon sok áldozatot kívánt már a normális étel és ital megvonása is. Az egészségtudatos életvezetéshez ezeknek a hibáknak a feltérképezése is hozzátartozik, ugyanúgy, mint ahogy a döbbenetes felismerés, miszerint minden negyedik magyar gyerek elhízott. Az önkép reális megítélése ugyanúgy az identitás része, mint az is, hogy valaki tisztában legyen a képességeivel és ne értékelje se le, se túl magát. Bármennyire is kimennek a divatból a klasszikusok, azért Arisztotelésznek az erénytáblája még mindig alapvető eligazítást ad, hiszen a kör középpontja, a tökéletes pont nem változott, és a középhez, mint az érték mértékéhez igazodni lehet. Jól tudjuk alkalmazni az erénytáblát a tizennégy értékkel középen fölvezetve és a középtől való eltéréseket a két szélső oldalon megmutatva: a hiányt és a túlzást.

Az etikatanár-képzésben is óriási szerepet kapnak a módszertani tárgyak, illetve az egyéni és csoportos tanítási gyakorlat. Ezek sikere az egyetemen tanító tanárok és az általános illetve a középiskolai mentorok jó kapcsolatán és azonos vagy legalább is hasonló szemléletén múlik. Nagyon elégedettek azok a hallgatók, akik arról számolnak be, hogy az egyetemi tanulmányaik teljes mértékben megfelelték a közoktatásbeli tanári követelményeknek, és az egyetemi módszertani órák, a csoport előtti tanítások tökéletesen felkészítették őket az iskolai megmérettetésekre. Ha az egyetemen tanító módszertanos gyakran megfordul a gyakorlóhelyeken, akkor a közös óralátogatások és konzultációk látványos eredményeket produkálnak. Ha a hallgatók megtanulnak a hospitálásokon jól jegyzetelni, akkor a saját tanításuk is sikeresebb lesz. Az etikaórák hospitálásai különös figyelmet igényelnek, mert a többféle tevékenység, a csoportos és differenciált feladatmegoldás, a játékok levezetése és a filmnézéshez való instrukciók körültekintő pedagógiai felkészültséget igényelnek.

Kipróbáltuk a hallgatókkal azt a módszertant, hogy mindent lejegyzetelnek a tanórán. Kiderült, hogy az a minden nem volt minden. A minden azt jelenti, hogy a tanári szövegek, mozdulatok, a diákok reakciói, válaszai, írásbeli feladat közbeni viselkedése is beleszámít a mindenbe. A hospitálási órán nagyon hasznosnak mutatkozott az a módszer, mikor meghúztunk egy margót, amire az óra menete mellett a saját megjegyzéseinket, érzéseinket, kritikáinkat fel tudtuk jegyezni a sajátos, magunk számára kidolgozott jelrendszerrel. Így nem sértettünk senkit, és nem láthatta senki a megjegyzéseinket. A lehető legrészletesebb jegyzetre szükség van, mert az ember hajlamos elfelejteni az órákon történeteket, mert az új élmények mindig fölülírják a korábbi történéseket. Az egyetemi megbeszéléseken hasznos információkat tudunk a rögzített vázlatokból venni, és össze tudjuk hasonlítani a margóra írt jelekből a hallgatói véleményeket és kritikát is. Az egyetemi képzésben Pécsen az osztatlan tanárképzés etika szakpárjaként follehetnek a hallgatók minden bölcsész nagy szakot (kis szakokat nem, például a filmet), míg a Természettudományi Karról is választhatnak szakpárt, például földrajzot vagy testnevelést. Bármelyik szakpárt választja a hallgató, mindegyik hozzásegíti az etika kutatási területének a másik szakja szerinti orientációjához. A magyarosok a legnagyobb mértékben tudják használni az irodalmi anyagokat az etikai kérdések demonstrálásához. A nyelvszakosok nagy előnnyel kutathatnak idegen nyelvű irodalmakat, amik nagy választékban vannak jelen mind a német, mind az angol-amerikai nyelvterületeken. A testnevelés szakos hallgatók lehetőséget kapnak, hogy tanulmányozzák a test és a lélek összefüggéseit az ókortól napjainkig. Az ő tanítási kvalitásaik nagyon nagy szerepet kapnak az iskolai életben és a tanulók egészségnevelésében egyaránt. Mivel az etika filozófiai diszciplína, nem nélkülözheti ezeknek az elméleti tudásoknak a megszerzését, ugyanakkor a testnevelőtanár-képzés a testmozgást és testépítést jól össze tudja hangolni a gyakorlati praktikákkal.

Végül még egy fontos figyelmeztetés: az etika tanárszak létezése óta teljes mértékben érthetetlen és elfogadhatatlan, hogy felkészületlen és képzetlen tanárok állnak etikaórán a katedrán.

Irodalomjegyzék:

- Jonas, Hans: Az emberi cselekvés megváltozott természete. In.: Lányi András-Jávör Benedek (szerk.): Környezet és etika. Szöveggyűjtemény. L'Harmattan, Budapest, 2005. 27-36. o.
- Greenfield, Susan: Identitás a században. HVG Kiadó Zrt., Budapest, 2009.
- F. Várkonyi Zsuzsa: Sors és sérülés. M-ÉRTÉK Kiadó Kft., Budapest, 2008.
- Dr. Bertók Rózsa – dr. Barcsi Tamás – Bécsi Zsófia – Lénárt Imre (szerk.): Professziók – etikák – relációk. ETHOSZ, Pécs, 2007.
- Dr. Bertók Rózsa (szerk.): Etikatörténeti tanulmányok. ETHOSZ, Pécs, 2010.
- Dr. Bertók Rózsa – dr. Bécsi Tamás – Bécsi Zsófia (szerk.): Tolerancia?! Kirekesztés – megtűrés – befogadás. Ethosz, Pécs, 2008.

Mérő László: Emberi matek. Tericum Kiadó Kft., 2016.

Bertók Rózsa – Bécsi Zsófia: Etika elméletek. Etika gyakorlatok. ETHOSZ Egyesület, Pécs, 2007.

Tari Annamária: Y generáció. Jaffa Kiadó, Budapest, 2010.

Tari Annamária: Z generáció. Tericum Kiadó, 2011.

Berghauer-Olasz Emőke – Greba Ildikó – Hutterer Éva – Pally Katalin (szerk.): Innovatív módszerek a pedagógiai-pszichológiai gyakorlatban Ukrajna európai integrációjának tükrében. Nemzetközi Tudományos Pedagógiai-Pszichológiai Konferencia kötete, II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Beregszász, 2016.